

УДК 316.652(477)

Скриль С. А., Херсонський економічно-правовий інститут

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ЛАТВІЇ, ЛИТВИ ТА ЕСТОНІЇ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО

У статті розглянуто проблеми трансформації політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в Європейське співтовариство. Досліджуються особливості «єдиного політичного простору» країн Балтії, що сформований після розпаду СРСР.

Розпад СРСР та поступове розширення Євросоюзу є тими факторами, що вплинули на формування та розвиток політичних систем

держав Балтії. Визначення особливостей демократичного транзиту Латвії, Литви та Естонії, а також утворення цими державами єдиного політичного простору залишається актуальним об'єктом політологічного дослідження. Тематика статті має також практичне значення, оскільки досвід держав Балтії у проведенні структурних політичних реформ, у послідовній адаптації політичних інститутів до зразків держав ЄС, може бути використаний при проведенні в Україні комплексної державно-правової реформи.

Проблематика політичних трансформацій на постсоціалістичному просторі розглядалися, зокрема, у працях З. Бжезинського, С. Липсета, С. Хантігтона, М. Ільїна, І. Кудряшової, А. Мельвіля, М. Миронюка, Д. Стукала та інших. Питання формування сучасних політичних просторів, що мають певні спільні риси функціонування політичних систем та сповідують єдині геополітичні цілі, досліджувались П. Андерсоном, Н. Бреннером, П. Бурдье, С. Голуновим, М. Косолаповим, М. Лебедевою, І. Прохоренко, Г. Пушкарьовою, М. Стрежнєвою та іншими.

Ключовим поняттям політичних змін в посткомуністичних державах є поняття демократичного транзиту – переходу від авторитаризму до демократії. Загальними для багатьох держав етапами демократичного транзиту є наступні. Перший – криза авторитарного режиму та його лібералізація. Криза диктатури може мати як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні причини. Ослаблення або втрата режимом легітимності є важливою складовою політичної кризи. Зниження легітимності відбувається не тільки на рівні широких верств населення, але й на рівні еліт. На цьому етапі формується відкрита опозиція режиму, що призводить до створення конкурентного політичного середовища. Другий етап – встановлення демократії. Основним процесом на цьому етапі є інституалізація демократичних механізмів державної влади. Важливе значення набуває процедура розробки конституції та прийняття нового виборчого законодавства. Невід'ємною складовою демократизації влади виступає вибудовування ефективного механізму «стримувань і противаг». Нарешті, завершальним етапом легітимації нової політичної системи є реалізація принципу верховенства права у діяльності всіх політичних інститутів. Демократичним інструментом і одночасно – гарантією такої реалізації є функціонування незалежної судової влади, яка забезпечує втілення міжнародних стандартів у галузі прав людини в конституційну (на рівні конституційної юстиції), адміністративну (на рівні адміністративної юстиції) та правоохоронну (судами загальної юрисдикції) практику.

У науковому співтоваристві на початку 90-х років минулого століття склалось класичне розуміння стадій посткомуністичної трансформації, яке знайшло відображення у працях З. Бжезинського. На його думку, необхідно виділити три стадії такої трансформації. Перша стадія (1-5 років) передбачає прийняття нової конституції, нової виборчої системи, тобто є фундаментальною для подальших політичних та соціально-економічних реформ. Друга (3-10 років) та третя (5-15 років) стадії є консолідуючими суспільство та політичну систему. Важливим є розуміння первинності політичних реформ відносно економічних [1, с. 7].

Американський політолог С. Хантігтон у роботі «Третя хвиля» зазначає, що демократизація є міжнародним процесом, який носить хвильовий характер. «Хвиля демократизації є переходом групи країн від недемократичних режимів до демократичних, який відбувається в певний період часу, і кількісно переважає над тими країнами, в яких у цей же час розвиток здійснюється в протилежному (антидемократичному) напрямку» [2, с. 15].

Ефективність процесів демократизації, як зазначає Д. Растоу, залежить від наявності попередніх умов і проходження необхідних фаз розвитку. До попередніх умов переходу до демократії дослідник відніс національну єдність, яка передбачає усвідомлення громадянами загальної ідентичності та наявність стабільної влади. Далі він визначив фази демократизації: 1) «підготовча фаза», що характеризується конфліктом між елітами; 2) «фаза прийняття рішення», укладення пакту між елітами на основі прагматичних компромісів, які включають вироблення і свідоме прийняття демократичних правил; 3) «фаза звання», на якій поступово закріплюються і затверджуються в суспільстві демократичні політичні процедури й інститути [3, с. 362].

Починаючи з 1989р. шлях від авторитаризму до демократії розпочали 29 країн колишнього «соціалістичного табору». Зважаючи на неоднакові цивілізаційні, зовнішньополітичні, соціально-економічні «стартові умови» для демократичного транзиту, не всі держави досягли успіху на цьому шляху. Важливо зазначити, що основною передумовою становлення демократії є рівень економічного розвитку. Так С. Ліпсет встановив, що серед країн з низьким рівнем економічного розвитку 74 % є авторитарними режимами, 24 % – «напівдемократичними» і лише Індія в цій групі країн – приклад демократичного режиму [4, с.9]. На думку А. Мельвіля, Д. Стукала, М. Миронюка, в багатоманітності напрямків трансформацій політичних систем на посткомуністичному просторі можуть бути визначені типологічні групи, що обумовлені особливостями співвідношення структурних

та процедурних факторів [5, с. 10]. Типологічні групи вказаними дослідниками сформовані на підставі індексу демократії за допомогою ієрархічного кластерного аналізу. Визначені наступні групи. Перша група – до демократичної консолідації (Болгарія, Угорщина, Латвія, Литва, Монголія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Чехія та Естонія). Друга група – на шляху до демократії (Албанія, Македонія, Грузія, Україна). Третя група – проблемні трансформації (Арменія, Кіргізія, Росія). Четверта група – на шляху к автократії (Азербайджан, Білорусь, Казахстан та Таджикистан). П'ята група – консолідовані автократії (Туркменістан та Узбекистан). «У першому кластері (до демократичної консолідації) знаходяться посткомуністичні країни, які досягли значних результатів на шляху до консолідованої демократії. У більшості вони (за виключенням Монголії) мали достатньо сприятливі структурні умови для демократії. Трансформації, як правило, починались з невдоволення суспільств старими порядками, що супроводжувалось або розколами в правлячих комуністичних партіях та/або оформленням дієвої опозиції. Трансформаційні процеси майже не супроводжувались будь-яким насиллям» [5, с. 11].

Аналізуючи тенденції та зміст демократичного транзиту у державах Балтії, необхідно визначити нормативну основу політичної трансформації, а саме – конституційні засади реформування політичних систем у цих країнах. На теренах колишнього СРСР саме прибалтійські республіки першими розпочали шлях до цінностей «західного світу». Такий вибір має глибокі історичні та цивілізаційні коріння. Прийняття у цих країнах новітніх, європейських за змістом конституцій (окрім Латвії, в якій поетапно модернізувались окремі положення Конституції 1922 року) стало передумовою швидкої та ефективної перебудови політичних систем.

Так, у Литві Конституція була прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 р. За формою Конституція Литовської республіки є некодифікованою, оскільки Основний закон містить також Конституційний закон про Литовську державу від 11 лютого 1991 р. та Конституційний акт «Про неприєднання Литовської республіки до пострадянських східних союзів» від 8 липня 1992р. У преамбулі Конституції зазначено, що правовий фундамент Литовської держави базується на Литовських Статутах (1529,1566,1588р.р.), кодексах феодалного права Великого князівства Литовського, що зіграли особливу роль в історії європейського права. Згідно з положеннями Конституції Литовської республіки фундаментальні засади державності формуються на типових для європейських правових традицій цінностях, а саме: суверенітеті народу, незалежності держави, політичному плюралізмі, вільному

функціонуванні політичних партій, широкому самоврядуванні, недоторканості особи, її свободи, приватного життя, власності та житла. Конституційні права і свободи засновані на принципах західних демократій, а також положеннях Європейської Конвенції з прав людини і основоположних свобод 1950р. [6].

Після проголошення незалежності та прийняття Конституції Литовської республіки у країні почала формуватись нова політична система, складовими якої стали: антитоталітарна ідеологія як орієнтир розбудови державності та розвитку суспільства, багатопартійність (більшість партій мали національно – ліберальну платформу та єдине політичне коріння – політичний рух «Саюдіс»), домінування інтересів середнього класу у формуванні економічної політики. Серед факторів, що вплинули на ефективність політичних реформ у Литві, слід виділити також люстраційний процес та перебудову системи місцевого самоврядування. Швидкий та безболісний для суспільства злам старої (компартійної) політичної системи слід розглядати як «м'яку революцію». З демократичним транзитом у Литовській республіці пов'язана і зміна зовнішньополітичного вектору розвитку держави. Серед найактуальніших завдань литовської зовнішньополітичної стратегії наприкінці ХХ століття виступили приєднання до Північноатлантичного Альянсу та інтеграція у Європейський союз.

Конституція Естонської республіки прийнята на референдумі 28 червня 1992р. Частиною конституції є закон об особливостях її застосування, прийнятий одночасно з самою Конституцією Естонської республіки, а також Закон про доповнення до Конституції Естонської республіки, прийнятий на референдумі у 2003р. Згідно з положеннями вказаного закону, у разі, якщо будь-які окремі приписи Основного Закону суперечать імперативним нормам Європейського Союзу, застосовується право Союзу. Тобто ще до вступу в ЄС Естонська республіка задекларувала домінування європейських цінностей та принципів європейського права відносно основних засад національної правової системи. Конституція закріпила парламентську республіку як форму державного правління, нормативно визначила ознаки правової держави.

Після проголошення незалежності республіки у 1990р. в Латвії поновлено дію норм Конституції 1922р., яка майже повністю дублювала приписи демократичної та соціальної за змістом Веймарської Конституції Німеччини 1919р. Конституція Латвії 1922р. нормативно формалізувала принципи парламентського республіканського правління, визначила соціальну направленість державної внутрішньої

політики та встановила орієнтири розвитку політичної системи незалежної Латвійської республіки.

Аналізуючи результати демократичного транзиту у прибалтійських державах, необхідно акцентувати, що умовами швидкого реформування політичних систем у напрямку європейських стандартів виступили нормативні (конституційні, у першу чергу) та соціально-психологічні фактори, які мають певні історичні та культурні зв'язки з цінностями Західної цивілізації.

Важливо підкреслити, що демократичні реформи у прибалтійських державах отримали масову соціально-психологічну підтримку різних верств населення. Таким чином у суспільстві сформувалась правосвідомість соціальної згоди, яка виступила «рушійною енергетикою» трансформаційних політичних процесів. За таких умов конституційні норми мають ознаки реальної, а не фіктивної (як, наприклад, в Україні та Російській Федерації) конституції. Слід зазначити, що вже на початку 90-х років минулого сторіччя у прибалтійських країнах сформувався полікратичний тип форми держави, головними ознаками якого є: «м'який» поділ державної влади (характерний для змішаних та парламентських республік), домінування інтересів середнього класу у розробці моделей політичної та економічної систем, багатопартійність, ефективні механізми захисту прав і свобод людини.

Фактично наприкінці ХХ сторіччя прибалтійські країни – Латвія, Литва та Естонія створили самостійний, окремих від інших держав колишнього СРСР, єдиний політичний простір. Серед особливостей такого простору – спільність геополітичних інтересів, пов'язаних із вступом у Європейський Союз і Північноатлантичний Альянс та максимальним відокремленням від будь-яких політичних, економічних, військових союзів, що створюються державами колишнього СРСР.

У 2004р. прибалтійські держави стали повноправними учасниками Європейського Союзу, що вплинуло на певну трансформацію політичних і правових систем цих країн у напрямку уніфікації політичних інститутів та нормативно-правових актів до європейських стандартів. Із вступом до ЄС Латвія, Литва та Естонія стали частиною європейського правового простору, котрий слід розглядати як середовище, в якому за допомогою правових інструментів формується самостійна наднаціональна правова система. Водночас, держави, які функціонують в європейському правовому просторі, мають поділяти всю сукупність демократичних цінностей, що сприятиме виробленню різноманітних форм їх взаємодії, дозволить зберегти все позитивне, що було досягнуто під час вироблення правових форм співробітництва держав Європи [7, с. 143].

Таким чином, результативність демократичного транзиту у Латвії, Литві та Естонії, а також синхронність їх інтеграції у Європейський Союз, дає підстави наголосити на створенні єдиного прибалтійського політичного простору на теренах колишнього СРСР. Особливостями такого простору є спільність геополітичних цілей та інтересів, тотожність політичних систем, стандартизованість правових інститутів у європейському середовищі.

Бібліографічний список:

1. The National interest. Number 33, Fall 1993. – P. 7
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003 – 368с.
3. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1995. – № 5. – С. 5-15.
4. Липсет С. Сравнительный анализ условий, необходимых для становления демократии / С. Липсет // Международный журнал социальных наук. – 1993. – № 3. – С. 9-10.
5. Мельвиль А. Траектории режимных трансформаций и типы государственной состоятельности / А. Мельвиль, Д. Стукал, М. Миронюк // Полис. – 2012. – № 3 – С. 8-22.
6. Конституция Литовской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [www3.lrs.lt /home/ Konstitucija/ Konstitucija_RU.htm](http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm)
7. Шпакович О. Роль європейських інституцій у розвитку європейського права / О. Шпакович // Право України. – 2011.– № 5 – С. 142-147.

В статтє рассмотрєны проблемы трансформации политических систем Латвии, Литвы и Эстонии в условиях интеграции в Европейский Союз. Исследуются особенности «единого политического пространства» стран Балтии, которое сформировалось после распада СССР.

The article describes in difficulties in transformation of political systems in Lithuania, Latvia, and Estonia under the process of integration into the European community. Certain features of the single political region of Baltic states are being explored, which was created after the breakup of the Soviet Union.

Стаття надійшла до редколегії 27.01.2015